

MIĘDZYNARODOWE KONSORCJUM
NAUKOWO-EDUKACYJNE
imienia Luciena Febvra

**«TERRAE MOTOR,
SOLIS CAELIQUE STATOR»**

Monografia zbiorowa z okazji
550. rocznicy urodzin
wybitnego polskiego astronoma
Mikołaja Kopernika

Warszawa-Paryż 2023

Recenzenci
dr Hryhorij Rij
dr hab. Wiktor Horobec

Projekt okładki
Ihor Sribniak, Anastasia Zoria

Na okładce
Astronom Kopernik, czyli rozmowa z Bogiem
(obraz Jana Matejki, 1873 r.)

Z tyłu
Pośrodku –
Obraz strony tytułowej dzieła Mikołaja Kopernika
«De revolutionibus orbium coelestium» (pol.: «O obrotach sfer niebieskich»),
U góry –
Zdjęcia pomników Mikołaja Kopernika
w Toruniu (z lewej strony) i Warszawie (z prawej strony)
Od dołu –
Zdjęcia pomników Mikołaja Kopernika
w Krakowie (z lewej strony) i Olsztynie (z prawej strony)

Redaktorzy
dr hab. Ihor Sribniak, dr Dmytro Hryn

Opracowanie typograficzne
Anastasia Zoria

Korekta
Zespół

ISBN 978-2-83-435814-7

© Copyright by
Witalij Andryeyev, Svitlana Andryeyeva, Tetiana Antoniuk,
Maria Bazajewa, Anna Chlebina, Oksana Drach, Serhii Holovanov, Julia Golubnycha-Shlenchak,
Dmytro Hryn, Inna Hubenko, Inna Horpynczenko, Oleh Iwaniuk, Wasyl Jabłoński,
Karol Kościelniak, Maksymilian Krasoń, Maciej Krotofil, Jurij Korniejew,
Dmytro Łazebnyk, Ulyana Nazimok, Hennadij Nadtocka, Maryna Paliienko,
Anton Protsiuk, Jarosław Popenko, Andrij Rukkas, Maria Szlapai,
Taras Serhijczuk, Ihor Sribniak, Milana Sribniak,
Iryna Tołkachowa, Andriy Temchenko,
Mykoła Tymoszyk,

© Copyright by
Międzynarodowe Konsorcjum
Naukowo-Edukacyjne im. Luciena Febvra

Warszawa-Paryż 2023

Wydawca
Międzynarodowe Konsorcjum
Naukowo-Edukacyjne im. Luciena Febvra

Książka została przygotowana przy wsparciu
Komitetu Badań Naukowych MKNE
im. Luciena Febvra

Druk
Centrum Naukowo-Wydawnicze im. O.Pritsaka
pritsak-center.com

11. М. Данько. Українці у Відні. Рада. 1912. № 116.
12. Паулович К.П. Замечания о Лондоне: Отрывки из путешествия по Европе, части Азии и Африки. Харьков: Унив. тип., 1846. [8], XIV, 530, XVI с.
13. Ригельман, Н., Три поездки за границу. Москва: Тип. А.И. Мамонтова и К. 1871. 352 с.
14. Руслан, Шевченківський концерт в Празі, Рада, 1910, № 47.
15. С. Гадячанин. З записної книжки подорожнього. Рада 1911 №163.
16. Скальковский, К. Новые путевые впечатления Санкт-Петербург, Тип. А.С. Суворина, 1889. 286 с.
17. Срезневський, І.І. Путевые письма Измаила Ивановича Срезневского из славянских земель 1839-1842. СПб: Типография С.Н. Худякова, 1895. X, 374 с.
18. Н.В., Шевченківське свято у Празі, Рада, 1913, № 40.
19. Н.В., Українська секція в Празі, Рада, 1914, № 42.
20. Українці в Женеві. Рада. 1909. № 80.
21. Українці на чужині. Рада. 1909. № 139.
22. Українці на чужині. Рада. 1909. № 140.
23. Українознавчі студії та мемуари Івана і Марії Лучицьких (кінець XIX – початок XX ст.), Упорядкув., опрацюв. текстів, вступ. слово, біогр. та бібліогр. матеріали О.О. Новікова; голова ред. кол. П.С. Сохань; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Ін-т всесвітньої історії РАН (м. Москва). Київ. 2007. 430 с.
24. Шигельська Г.О. Внесок Івана Пулуя у розвиток української культури [Електронний ресурс] 2020. – Режим доступу до ресурсу: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/32911/2/IPJINU_2020_Shchuhelska_H-Ivan_Pulujs_contribution_20-21.pdf. (дата звернення 02.02.2023).
25. Янжул, І.І., 1910. *Воспоминания И.И. Янжула о пережитом и виденном в 1864-1909 гг.*, Санкт-Петербург: Тип. Т-ва п. ф. «Электро-тип. Н.Я. Стойковой», Том. 1. 196 с.
26. Ясь О.В. Еміграція українського населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.history.org.ua/?termin=Emigraciya_ukr_naselennya (дата звернення 02.02.2023).

Віталій Андреев, Світлана Андреева,

Київський університет імені Бориса Грінченка

РОСІЙСЬКИЙ ФАШИЗМ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Російський фашизм – явище не нове і не чуже для Росії. У цій країні, ще за довго до появи фашистів в Італії та нацистів у Німеччині, виникали й доволі успішно існували та діяли організації близькі за своєю природою до фашизму. Так, під час та після революції 1905–1907 рр. у Російській імперії, як реакція на ліберально-революційні виклики самодержавству та прогресивні перетворення в країні, виникає ціла низка крайніх правих організацій – «Союз російського народу», «Чорні сотні», «Російська монархічна партія», «Союз Михаїла Архангела» та інші чисельні й різноманітні так звані «чорносотенні» угруповання. Підґрунтя їхньої ідеології базувалося на слов'янофільстві, а програми на ідеях монархізму, російського націоналізму, православному радикалізмі, антипарламентаризмі та ксенофобії. Вони взяли на озброєння «теорію офіційної народності» графа С. Уварова (державна ідеологія часів царювання Миколи I), що красномовно відбилася у формулі «православ'я, самодержавство, народність».

Але в той же час ці організації відхилилися від консервативної традиції й обирали агресивний, демагогічний стиль політики та свідомо шукали підтримки серед широких мас населення – селянства, робітників, міської буржуазії, купецтва, духовенства, чиновництва, міщан, ремісників та інших верств й «не довіряли» аристократії, вважаючи її надто ліберальною. Чорносотенці старанно плекали та підтримували масові забобони й всю провину за негаразди Росії покладали на інтелігенцію, іноземців й, в першу чергу, на євреїв. Влада та православна церква, публічно та приховано, підтримували ці угруповання й піклувалися про їхню фінансову підтримку.

Засновником, лідером та головним промотором чорносотенного руху був В. Пуришкевич¹, якого називають «першим ро-

¹ *Пуришкевич Володимир Митрофанович* (1870-1920) – російський політик праворадикального спрямування, громадський діяч. Один із засновників та лідерів чорносотенних організацій – «Союз російського народу» (1905-1917) та «Союз Михаїла

сійським фашистом»¹. Так, наприклад, він пропонував остаточно вирішити «єврейське питання» шляхом переселення всіх євреїв імперії на Колиму. Утім були й більш радикальні соратники – О. Дубровін² та М. Марков³, які пропонували остаточно вирішити «єврейське питання» шляхом повного фізичного знищення євреїв⁴. Ідеологія антисемітизму чорносотенців мала витоки у православ'ї. В. Пуришкевич, хоч і намагався шукати соціальну базу саме в середовищі буржуазії, але все одно, як і більшість крайніх правих, залишався переконаним монархістом та прибічником Російської православної церкви. Цілком справедливо, на наш погляд, американський дослідник російського фашизму Джон Стефан визначив ці російські чорносотенні організації та партії як «протофашистські»⁵.

Архангела» (1908-1917). Народився у сім'ї заможного бессарабського поміщика українського походження. Навчався в Новоросійському університеті (Одеса). У 1907–1917 рр. – депутат II–IV Державної Думи. Після більшовицького перевороту активно боровся з радянською владою, був у лавах армії генерала А. Денікіна. Помер в лютому 1920 р. у Новоросійську від тифу.

1 John J. Stephan, *The Russian Fascists: Tragedy and Farce in Exile, 1925-1945* (New York: Harper & Row, 1978), 36; А.А. Иванов, А.А. Чемакин, Смерть В.М. Пуришкевича: новые данные к биографии политика-монархиста. Русин, 2017. № 1 (47), 196-212.

2 Дубровін Олександр Іванович (1855-1921) – російський політик праворадикального спрямування, громадський діяч. Один із засновників та лідерів «Союзу російського народу», член найстаршої право-монархічної, православно-консервативної громадсько-політичної організації «Російські збори» (1900-1917). Походив із сім'ї військового. Закінчив Військово-медичну академію, служив лікарем, після відставки був приватним лікарем. У 1921 р. був страчений більшовиками.

3 Марков Микола Євгенович (1866-1945) – російський політик праворадикального спрямування, громадський діяч, публіцист та письменник. Один із засновників та лідерів «Союзу російського народу». Депутат III та IV Державної думи. Походив із старовинного російського дворянського роду. Навчався в Московському кадетському корпусі та Інституті цивільних інженерів у Санкт-Петербурзі. Після жовтневого перевороту 1917 р. активно боровся з радянською владою, був учасником Білого руху. З 1920-х рр. в еміграції. Був прибічником фашизму, співпрацював з нацистським режимом у Німеччині, редагував антисемітський журнал «Світова служба» та газету «Козачий вісник» тощо. Помер 1945 р. у м. Вісбаден.

4 John J. Stephan, *The Russian Fascists...*, 36.

5 Там само.

Отже, на нашу думку, можна стверджувати, що не лише Італія та Німеччина породили фашизм як державну ідеологію та політику, а й Російська імперія, яка багато в чому випередила їх, так само може вважатися батьківщиною протофашистських, антилюдських ідей та втілених державних режимів близьких до класичного фашизму.

Буремні події 1917–1922 рр. в Росії (повалення самодержавства, більшовицький переворот, громадянська війна та інтервенція) призвели до потужної хвилі російської еміграції – батьківщину покинуло близько двох мільйонів осіб. Вони рухалися в кількох напрямках. Північна хвиля сунулася в бік Фінляндії. Південна – Туреччина та балканські країни. Західна – країни Балтії, Польща, Чехословаччина, Німеччина, Франція. Так, у Німеччині 1920 р. налічувалося близько 560 тисяч росіян, згодом більшість з них переїхала до Франції. Східна – через Сибір на Далекий Схід пройшло майже 250 тисяч осіб, з них близько 100 тисяч оселилися у Маньчжурії, де й до цього була чисельна російська діаспора. Інші осіли в Китаї, Кореї, Японії. Також чимало емігрантів прибуло до Канади (40 тисяч), США (20 тисяч), країн Південної Америки (3 тисячі), Австралії (1700). Емігрантське середовище не було однорідним – переважно, окрім інтелектуалів, аристократії та творчої інтелігенції, це були представники нижчих та середніх шарів суспільства (політики, журналісти, адвокати, лікарі, підприємці, торговці, селяни, люмпени, кримінальники), а тисячі офіцерів, солдатів та козаків надавали йому воєнізованого забарвлення⁶.

Росіяни, що полишили батьківщину протягом 1918–1922 рр. пережили страшні випробування й вийшли з них приголомшеними, спантеличеними та озлобленими. Громадянська війна пронеслася по колишній імперії як ураган. Під час цих драматичних подій як червоні так і білі здійснили злочини й звірства, після яких залишилися потворні та незагойні рубці ненависті. На чужині, у новому середовищі емігранти зустріли не надто багато співчуття. Спочатку поневір'яння цих людей викликали цікавість, а іноді й щире співчуття. Християнський союз молоді, Ліга націй та інші благодійні організації допомогли тисячам

6 Там само, 19-20.

біженців. Але з часом їхні негаразди почали сприймати як щось звичне й навіть ставали предметом глузування.

Емігранти-ветерани були ображені несправедливим ставленням до них з боку європейських держав та суспільства. Одним з найпринизливіших тогочасних видовищ для них став парад перемоги в Парижі 11 листопада 1919 р. Росія, незважаючи на те, що три роки воювала в союзі з Англією та Францією й понесла величезні втрати, в параді участі не брала. Російські комбатанти, стоячи на узбіччі Єлисейських Полів, могли лише спостерігати як маршують війська країн-переможниць, серед яких гордо проходять навіть частини Чорногорії та Сан-Марино¹.

В еміграції росіяни швидко зрозуміли, що жодне блискуче виховання та прекрасна освіта не гарантує належного працевлаштування. Утім представники творчої еліти довели, що за наявності непересічних талантів, емігрант має можливість рано чи пізно зробити успішну кар'єру. Деяких науковців прийняли провідні європейські та американські університети. Але в масштабах усієї діаспори це було скоріш виключенням ніж правилом. Для більшості еміграція призводила до зниження соціального статусу та відсутності можливостей для самореалізації.

Усе це призводило до важких психологічних наслідків. Частина емігрантів була не здатна розлучитися з минулим та тверезо оцінити реальність й потрапляла в тенета безмірних фантазій. Об'єднані спільним лихом, російські емігранти тягнулися одне до одного, збиралися в замкнені колонії, які були розкидані по всьому світові – від вишуканих, на зразок паризького району Пассі, до непривабливих на кшталт шанхайського Хонкью. Так вони шукали заспокоєння, безпеки, всього, що нагадувало про втрачену батьківщину. Ображені, позбавлені звичного оточення російські емігранти охоче об'єднувалися в різноманітні групи. Усі вони були розрізненими, адже типовою «емігрантською хворобою» була органічна нездатність до об'єднання зусиль та співпраці. Часто-густо емігрантські пристрасті у цих організаціях виливалися у фантастичні програми. Хтось палав від ненависті до комуністів й з гордістю повідомляв, що засилає терористів у СРСР. Інші

1 Там само, 22-23.

запевняли, що більшовизм еволюціонує в бік демократії й закликали до примирення зі Сталіним. Дехто присягався, що відновить Російську імперію, а хтось проповідував розчленування Радянського Союзу на національні держави².

Фашистський рух сформувався у середовищі російської політичної еміграції вже у першій половині 1920-х рр. Саме в цей час молоде покоління біженців з Російської імперії, спостерігаючи поступове утвердження радянської влади на теренах колишньої Російської імперії, вихід з міжнародної ізоляції та перші економічні успіхи СРСР, розчарувалося у принципах білого руху, старих реставраційних проєктах монархістів і політичних утопій есерів та меншовиків. Отже перед лідерами молоді повстали питання пошуку й створення нової ідеології, яка б у більшій мірі відповідала сучасності, пояснювала міжнародну ситуацію та дозволяла протистояти більшовизму. Незабаром цей вакуум було заповнено сумішню ідей італійського фашизму, німецького нацизму, російського націоналізму та православного месіанства³. «Новий світогляд» цілком природно вписувався у вкорінені в російську культуру ідеї, постульовані в творчості її відомих представників – М. Данилевського, Ф. Достоєвського, К. Мережковського, М. Трубецького, І. Ільїна, В. Шульгіна та ін.

Маємо показовий приклад. Прагнення стати священником охопило нащадка відомої родини військових морських офіцерів Російської імперії – Бориса Старка на еміграції у Парижі. Він часто відвідував церкву, спілкувався з церковними діячами, був учасником «Російського студентського християнського руху», відвідував публічні лекції відомих представників російської філософської релігійної думки (С. Булгакова, М. Бердяєва, І. Ільїна, Б. Вишеславцева, Г. Флоровського)⁴.

2 Там само, 25-30.

3 Erwin Oberlander, The All-Russian Fascist Party. *Journal of Contemporary History*, Vol. 1, No. 1 (1966), 158-173; Е.А. Рубанов, Фашистское и националистическое движение в среде русской эмиграции в Маньчжурии в 1930-1940-е гг. *Россия и АТР*, №3 (2014), 117.

4 Отец Борис и матушка Наталья. Протоирей Борис Старк и Наталья Дмитриевна Старк вспоминают. Публикация Ю.В. Тихоновой. Послесловие Михаила Ардова. *Новый мир* №1 2000. https://magazines.gorky.media/novyi_mi/2000/1/otecz-boris-i-matushka-natalya.html

За даними радянської розвідки (Довідка від 30.4.1950 р.) американська всесвітня впливова культурно-просвітницька організація «Християнський союз молодих людей» має велике фінансове забезпечення (володіє одним із найбільших хмарочосів у Шанхаї). Вони проповідували «американський стиль життя», обраність і месіанство Америки, під виглядом неохристиянських цінностей (біблійні істини актуалізували, не змушували міняти віросповідання). Під їх вплив потрапила російська емігрантська молодь Харбіну, Шанхаю, Тяньцзіню. Їхня філософія біблеїзму перегукувалася з російським неохристиянством – вони видавали до війни у Празі, а після війни в США різними мовами релігійно-філософські твори Бердяєва, Львіна, Булгакова¹. Надалі прослідковуємо певний теоретичний і практичний рівень зав'язків православної релігійної думки та церковної діяльності із розгортанням фашистського російського руху.

Перші російські фашистські та профашистські угруповання солідаристів почали виникати на теренах Німеччини, Франції та Югославії. Засновники та члени цих організацій були ідейними противниками комунізму та виступали за об'єднання всіх росіян з метою повалення радянської влади.

В 1919 – 1923 рр. балтійські німці, вихідці з Російської імперії, що однаково добре володіли російською та німецькою мовами, утворили доволі міцну проміжну ланку між правим політичним крилом російської діаспори та молодим німецьким націонал-соціалізмом. Дехто з колишніх російських підданих намагався зберегти вірність Романовим, але більша частина уявляла себе східним бастионом «тевтонської цивілізації». Цю «німецьку лінію» представляли М. Е. фон Шойбнер-Ріхтер² та Альфред Ро-

зенберг³, які були знайомі ще зі студентських часів. Макс Ервін фон Шойбнер-Ріхтер 1920 р. познайомився та потоваришував з Адольфом Гітлером і незабаром вступив до Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії (НСДАП)⁴.

1920 р. Шойбнер-Ріхтер створив союз німецьких націоналістів та російських монархістів «Aufbau» («Відродження») з метою повалення більшовиків і повернення до влади Романових. Він вважав, що успішну співпрацю з нацистами може забезпечити лише об'єднання російської політичної еміграції. Так, у 1921 р., за фінансової підтримки німецьких ділових кіл, Шойбнер-Ріхтер під егідою «Aufbau» провів з'їзд російських монархістів у баварському містечку Бад-Райхенхалль. На захід приїхали учасники зі всієї Європи і, навіть, Маньчжурії. На короткий час вдалося подолати розбіжності серед російських правих й підвести їх під німецький контроль та заступництво. Всі учасники з'їзду дізналися про визначного лідера німецької нації Адольфа Гітлера. Єдність тривала

НСДАП та став радником фюрера щодо зовнішньої політики, фінансистом та ключовим пропагандистом партії. Був одним з організаторів Пивного путчу в Мюнхені. Під час путчу очолював, разом з Гітлером, Герінгом та Людендорфом, марш 9 листопада 1923 р. Поліція відкрила вогонь й смертельно поранила Шойбнера-Ріхтера, падаючи він повалив на землю та закрив собою Гітлера, чим зберіг йому життя.

3 **Розенберг Альфред Ернст** (1892-1946) – державний та політичний діяч нацистської Німеччини. Ідеолог та один з найвпливовіших членів НСДАП. Автор другої, після «Моя боротьба» Гітлера, за популярністю в нацистській Німеччині книги «Міф двадцятого століття» (1930). Народився в Ревелі (нині – Таллінн) у сім'ї чоботаря. Навчався у Ревельському Петровському реальному училищі, на факультеті архітектури Ризького політехнічного інституту та Московському вищому технічному училищі. 1918 р. переїхав в Мюнхен. У 1919 р. долучився до окультного політичного «Товариства Туле», що діяло в межах німецького націоналістичного расистського руху фелькіше. Незабаром познайомився з Гітлером та вступив до НСДАП. З 1921 р. головний редактор центрального органу НСДАП газети «Фелькішер беобахтер». Учасник Пивного путчу. З 1933 р. обіймав низку посад – голова Зовнішньополітичного управління НСДАП, уповноважений фюрера щодо контролю за загальним духовним та світоглядним вихованням НСДАП, голова Імперського міністерства окупованих східних територій тощо. 1946 р., як військовий злочинець, Міжнародним військовим трибуналом у Нюрнберзі був засуджений до страти через повішення.

4 John J. Stephan, *The Russian Fascists...*, 37-40.

1 Галузевий державний архів Служби безпеки України (м. Київ) (Архів СБУ), ф. І, оп.1, спр. 776, 62.

2 **Шойбнер-Ріхтер Макс Ервін фон** (1884-1923) – німецький політик та дипломат, соратник А. Гітлера. Народився в Ризі, у родині диригента та вчителя музики. Навчався у Ревельському Петровському реальному училищі, Хімічному відділенні Ризького політехнічного інституту, Вищій технічній школі в Дрездені, Технічній школі в Мюнхені та Мюнхенському університеті. Захистив дисертацію з хімії. Учасник I Світової війни, добровольцем пішов на фронт. З 1914 р. перебував на дипломатичній та розвідувальній роботі в Османській імперії та Швеції. У 1920 р. познайомився з Гітлером. 1921 р. вступив до

не довго, але після з'їзду чимало росіян прийняли німецьку орієнтацію. Незабаром, під час Пивного путчу, Шойбнер-Ріхтер загинув і подальші перспективи співпраці були порушені, а з приходом до влади нацистів у Німеччині російські праві рухи маргіналізувалися. Тим більше, на думку лідерів НСДАП і самого А. Гітлера, слов'яни – нижча раса, некультурна та невірноважена. На їхню думку росіянин може стати лише фашистом, але націонал-соціалістом – тільки німець. Наприклад, Розенберг відкидав ідею створення російської фашистської держави й пропонував розчленувати СРСР і замінити його на кілька національних державних утворень підпорядкованих Німеччині¹.

1924 р. в Сербії виникла одна з перших російських фашистських організацій «Національна організація російських фашистів». Її засновниками стали емігранти, колишні учасники Білого руху – професор Д. Рузький² та генерал П. Черський³. Надихалися вони ідеями Беніто Муссоліні. 1927 р. ця організація видала свою програму, яка ґрунтувалася на «загальних засадах італійського фашизму, але, відповідно російським умовам, визначала шлях революційної боротьби з більшовизмом та майбутнього відновлення звільненої від комуністів Росії». Згодом потужний центр цієї партії оформився в китайському місті Тяньцзінь⁴.

Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. в Парижі, Берліні, Мюнхені та Белграді виникло чимало емігрантських організацій,

1 Там само, 42-44.

2 **Рузький Дмитро Павлович** (1869-1937) – російський учений-механік та педагог, професор Київського політехнічного інституту, Петроградського політехнічного інституту (у 1919-1921 рр. – ректор), Петроградського інституту шляхів сполучення, Загребського університету. Походив з родини дрібного чиновника, який дослужився до дійсного статського радника, що давало право на спадкове дворянство. З 1924 р. перебував в еміграції (Чехословаччина та Югославія).

3 **Черський Петро Васильович** (1877-1939) – російський військовий, полковник Російської імператорської армії, учасник I Світової війни, генерал-майор Білої армії. Походив з родини священника. Навчався в духовній семінарії, Одеському військовому училищі. Після більшовицького перевороту активно боровся з радянською владою, воював у лавах Збройних сил Півдня Росії А. Денікіна та Армії П. Врангеля. З 1920 р. перебував в еміграції (Югославія та Бельгія).

4 Тезиси русского фашиста. *Наши путь*, 4 декабря (1927). № 8; А.С. Вагоровин, *Русский фашизм в современной России. Социум и власть*. № 1. (2011), 28.

які називали себе «солідаристами». Вони перечували марксистську тезу про класову боротьбу та заявляли про необхідність об'єднання всіх росіян, ким би вони не були, задля спільної мети – антирадянської національної революції. Солідаристи переважно належали до молодшого покоління емігрантів, мали добру освіту та походили з впливових родин. Батьки багатьох у минулому обіймали посади в царській адміністрації. Діти успадкували від старшого покоління палкий націоналізм, але часто відкидали віру та монархію.

1923 р. на Загальному з'їзді національно мислячої російської молоді в Мюнхені було створено союз «Молода Росія» (1925 р. перейменована на «Союз младоросів», а в 1934 р. в «Младороську партію»). Лідером організації став О. Л. Казем-Бек⁵. Ідеологія партії мала еклектичний характер й поєднувала елементи православного фундаменталізму, монархізму, російського націоналізму, корпоративізму, «євразійства», «сменовеховства» (*рос. – ред.*), антикомунізму та симпатії до італійського фашизму, німецького націонал-соціалізму й, навіть, до СРСР. Відносини солідаристів із нацистами були нетривалими й наприкінці 1930-х закінчилися розривом і репресіями з боку тогочасної німецької влади⁶.

У 1930 р. на I з'їзді представників груп та союзів російської національної молоді в Белграді було проголошено створення єдиного «Національного союзу російської молоді за кордоном», який об'єднав молодіжні групи Югославії, Болгарії, Франції та Нідерландів. 1932 р. на II з'їзді його було перейменовано на «Національно-трудоий союз нового покоління» (НТСНП, також НТС НП) (згодом – «Народно-трудоий союз» (НТС). Тоді в статут організації внесли віковий ценз – членами НТС-НП могли стати ті, хто народився після 1895 р.,

5 **Казем-Бек Олександр Львович** (1902-1977) – російський публіцист, педагог, журналіст, богослов, лідер руху «младоросів». Народився в Казані в родині відставного військового, предводителя дворянства. Навчався у Царськосільському реальному училищі імператора Миколи II та Мюнхенському університеті. Брав участь у скаутському русі. Був учасником Білого руху, в Добровольчій армії А. Денікіна командував ескадроном уланів. З 1920 р. в еміграції. Мешкав у низці країн Європи, США, Індії. Ймовірно співпрацював із західними (ЦРУ, ФБР) та радянськими спецслужбами (КДБ). 1962 р. повернувся в СРСР.

6 В.И. Косик, *“Молодая Россия”. Вариации на тему национализма в маршах эпохи* (М.: Пробел-2000, 2013), 177; John J. Stephan, *The Russian Fascists...*, 51-52.

це мало захистити від впливу старшого покоління політичних діячів, на яких покладалася провина «трагедії Росії». Засновником та першим керівником цієї, як виявилось, життєздатної організації, що проіснувала до сьогодні, став герцог С.М. Лейхтенбергський¹.

Головною метою НТСНП було повалення комуністичного ладу в СРСР та побудова корпоративної держави (під час Другої світової війни термін «корпоративна держава» було замінено на «солідаризм»). 1936 р. Союз затвердив свою основну емблему – тризуб на фоні російського триколора (Рис. 1).

Рис. 1. Основна партійна емблема «Національно-трудового союзу нового покоління».

В 1938 р., після гестапівських репресій, НТСНП формально ліквідував своє відділення в Німеччині. Проте, деякі представники Союзу під час Другої світової війни служили у лавах вермахту, міністерстві А. Розенберга, співпрацювали з керівником «Російської визвольної армії» А. Власовим тощо. Утім більшість лідерів організації в окупованій Німеччиною Європі в 1944 р. було заарештовано та інтерновано².

1 **Лейхтенбергський Сергій Миколайович** (1896-1966) – російський політичний діяч, засновник та керівник «Національно-трудового союзу нового покоління» (1930-1933), праправнук російського імператора Миколи I. Учасник білогвардійського руху. Навчався в офіцерській школі «Російського загальновійськового союзу» (РЗВС) (рос. – РОВС, Российский общевоинской союз) – військова білогвардійська організація в еміграції, створена бароном П. М. Врангелем 1924 р. Під час Другої світової війни служив у вермахті пропагандистом та перекладачем. Помер та похований у США.

2 Див.: Д. Ю. Алексеев, НТС и спецслужбы Запада: союзники по холодной войне. *Ойкумена*.

Але всі ці профашистські та фашистські угруповання були розрізненими, нечисельними та переважно слабкими. У 1930-ті рр. в середовищі російської еміграції склалося два найбільш потужні центри фашистського руху – США та Далекий Схід.

У 1933 р. в США було засновано «Всеросійську фашистську організацію» (ВФО) на чолі з одним із засновників та лідерів російського фашизму, колишнім офіцером царської армії, учасником Білого руху, прибічником фашистської монархії Анастасієм Вонсяцьким³ (Рис. 2).

Рис. 2. Анастасій Вонсяцький (John J. Stephan, *The Russian Fascists: Tragedy and Farce in Exile, 1925-1945* (New York: Harper & Row, 1978).

Регионоведческие исследования. 2019. № 3, 138-145; Д. Ю. Алексеев, *Российский солидаризм: теория, практика, люди*. Владивосток: Издательство ТГЭУ, 2010. 272 с.; Д. Ю. Алексеев, *Российские солидаристы в борьбе против тоталитарного режима*. Saarbruecken: LAP, 2011. 240 с.; John J. Stephan, *The Russian Fascists...*, 51-52.

3 **Вонсяцький Анастасій Андрійович** (1898-1965) – російський емігрантський політик, один із засновників російського фашизму, лідер «Всеросійської фашистської організації» (1933-1942) та «Всеросійської фашистської партії» (1934-1935). Народився в сім'ї жандармського полковника. По батьківській лінії походив із зросійщеного німецько-польського шляхетського роду. Навчався в I-му Московському кадетському корпусі та Миколаївському кавалерійському училищі. Учасник білогвардійського руху. Воював в лавах Добровольчої армії А. Денікіна. З 1920 р. перебував в еміграції (Туреччина, Франція, Великобританія, США). 1942 р. був заарештований та засуджений за шпигунську діяльність в США. З 1946 р., після відбуття покарання, припинив активну політичну діяльність.

Революція та більшовицький переворот 1917 р. штовхнули юного А. Вонсяцького у вир громадянської війни. Він приєднався до Добровольчої армії генерала А. Денікіна і два роки воював з червоними в Україні та на Дону. За час війни він пройшов шлях від кадета до капітана. В результаті необстріляний юнак перетворився на суворого солдата, який особисто брав участь не лише у бойових операціях, а й в каральних акціях, розстрілах та позасудових розправах над більшовиками. Громадянська війна залишила в ньому неприборкану ненависть до комунізму, який, на його думку, прирік Росію на смерть та руїну й породила особливий зв'язок між ним та ветеранами Добровольчої армії, з яких й сформувалося ядро його фашистської партії¹.

А. Вонсяцький був людиною авантурної вдачі, а перипетії громадянської війни розвинули в ньому спритність та кмітливність. Він неодноразово знаходився за крок до смерті – неодноразово поранений, а в 1919 р. захворів на тиф та був доставлений у товарному потязі з Харкова в Новоросійськ і надалі в Ялту. Там він оселився у місцевого торговця-єврея Муромського. Доглядала за хворим та пораненим офіцером дочка господаря Любов Муромська. Незабаром Анастасій та Любов обвінчалися. 1920 р. подружжя, рятуючись від більшовицької загрози, через море переправилося в Константинополь. Надалі, полишивши дружину, у пошуках роботи Вонсяцький відправився у Західну Європу. Через Марсель та Париж він дістався Лондону. Там він зумів отримати прихильність та заступництво князя Фелікса Юсупова, відомого вбивством Г. Распутіна, одного з найбагатших спадкоємців промислового капіталу Росії, якому вдалося зберегти чималу частину свого спадку².

Через три місяці Вонсяцький, покинувши гостинного Юсупова, відправився шукати щастя далі й нарешті осів в Парижі де влаштувався робочим сцени в мюзик-холі «Фолі-Бержер». Незабаром він, в одному з паризьких дансингів познайомився з розведеною американкою, у двічі старшою за нього, Меріон Стефенс (уроджена Меріон Бакінгем Рим), яка походила з однієї з най-

багатших сімей США³. Вона була розчулена трагічною долею молодого росіянина та допомогла йому виїхати в Америку. Незабаром Анастасій і Меріон побралися. В 1924 р. Вонсяцькі оселилися в м. Патнем (штат Коннектикут). 1927 р. Анастасій отримав громадянство США. Він із задоволенням користувався усіма принадами життя мільйонера та залюбки витрачав гроші дружини – грав у гольф, захоплювався театром, дорогими автомобілями, любляв футбол, алкоголь, танці та гучні вечірки тощо⁴.

Утім йому також хотілося слави та визнання й наприкінці 1920-х він почав замислюватися над політичною кар'єрою. Схильний до акторства він вважав політику природним продовженням театру й водночас, будучи патріотом, мріяв прислужитися Росії. Вонсяцький за переконаннями був антикомуністом та монархістом, але його нудило від старезності та розрізненості російських монархістів в еміграції. Натомість йому імпонувало відчуття молодості, динамізму й універсальності які тоді випромінював фашизм, що давало надію на звільнення Росії від більшовиків. Разом з тим йому був близький за темпераментом й схильностям у особистій поведінці Беніто Муссоліні, який став для нього живим втіленням справжнього вождя⁵.

У 1927 р. Вонсяцький з дружиною відвідали Європу. Поки дружина відпочивала у Монте-Карло, він поїхав у Париж де зустрівся з рядом активістів російської еміграції, серед яких найбільш яскравою постаттю був генерал О. Кутепов⁶. Надалі Вонсяцький продовжував співпрацю з Кутеповим та очолюваним ним «Російським загальновійсько-

3 А.Д. Показаньев, *Щит и меч Приамурья. Очерки из истории спецслужб на Амуре*. Кн. 2. (Благовещенск: Приамурье, 2007), 110.

4 John J. Stephan, *The Russian Fascists...*, 116-120.

5 Там само, 114-140.

6 **Кутепов Олександр Павлович** (1882-1930) – російський військовий діяч, генерал від інфантерії, активний діяч Білого руху. Походив з дворянської родини. Навчався в Архангельській гімназії, в Санкт-Петербурзькому піхотному юнкерському училищі. Учасник Російсько-японської та I Світової війн. Учасник білогвардійського руху. Воював в лавах Добровольчої армії А. Денікіна та Російській армії П. Врангеля. З 1920 р. перебував на еміграції. В 1928-1930 рр. – голова РОВС. В 1930 р. був викрадений в Парижі агентами радянських спецслужб. Помер від серцевого нападу на радянському пароплаві на шляху з Марселя до Новоросійська.

1 John J. Stephan, *The Russian Fascists...*, 114-116.

2 Там само, 117.

вим союзом» (РЗВС) (рос. – РОВС, «Российский общевоинской союз»), білоемігрантським журналом «Вартовий» (рос. – «Часовой») (був членом редколегії та фінансував видання). Тоді ж він вступив до профашистської організації «Братство руської правди» (БПР), яка незабаром розвалилася в результаті скандалу спричиненого тим, що серед її членів було виявлено агентів радянської розвідки.

Незабаром ексцентричний росіянин Вонсяцький став замислюватись про створення власної партії. Як вже зазначалося, 1933 р. А. Вонсяцький (разом із Д. Кунле)¹ створили ВФО. Вонсяцький отримав статус «вождя», а Кунле став «партійним секретарем». Протягом свого існування ВФО займалася переважно пропагандистською діяльністю – видавала газету, брошури, проводила мітинги та зібрання. Так, протягом 1933-1941 рр. А. Вонсяцький видавав щомісячну, ілюстровану газету «Фашист» (Патнем, штат Коннектикут). Це видання виходило у газетному форматі, але на якісному глянцевому папері. Перший номер було надруковано у кількості двох тисяч примірників. У подальшому «Фашист» мав десятитисячний тираж. Половина публікацій присвячувалася поточним справам РФО, а інша частина – ностальгічним споминам про Росію, царя, громадянську війну, героїну боротьбу проти червоних. На сторінках видання Вонсяцький та Кунле часто описували вигадану діяльність агентів РФО в різних куточках світу, в тому числі й СРСР².

Тоді ж Вонсяцький почав пропагувати свою контрреволюційну доктрину, яка була спрямована на народні маси росіян і вважав, що лише гнів робочих та селян може призвести до реальної національної революції в СРСР. Він ставився до фашизму прагматично, для нього він в першу чергу асоціювався з антикомунізмом. На його думку саме радянська влада назвала їх російськими фашистами, а вони цю назву прийняли, адже він вважав фашизм найдієвішим заклик до антикомуністичної боротьби. Вонсяць-

1 Кунле Донат Йосифович (1900-1941) – російський політик, діяч білої еміграції, один із засновників російського фашизму в США. Учасник Білого руху. Воював в лавах Добровольчої армії. З 1920 р. перебував в еміграції. 1940 р. вийшов із ВФО Вонсяцького. Загинув у 1941 р. під час випробувального польоту на аероплані.

2 John J. Stephan, *The Russian Fascists...*, 149.

кий розумів, як стовідсотковий антикомуніст, що російський фашизм багато в чому відрізняється від італійського та німецького варіантів: ВФП – це просто об'єднаний антикомуністичний рух росіян, а фашизм є єдиною політичною системою на планеті, що здатна покінчити з комунізмом³.

Організація мала свій гімн, що виконувався на мелодію нацистського гімну «Пісні Хорста Весселя», символіку – біла свастика в синьому колі, на фоні червоного кола (Рис. 3) та партійне вітання – підняття правої руки з вигуком «Слава Росії!». В 1942 р., після того як США вступили в Другу світову війну, А. Вонсяцького було заарештовано та засуджено на п'ять років за шпигунство на користь країн Вісі (Рим–Берлін–Токіо), а ВФП заборонено й ліквідовано⁴.

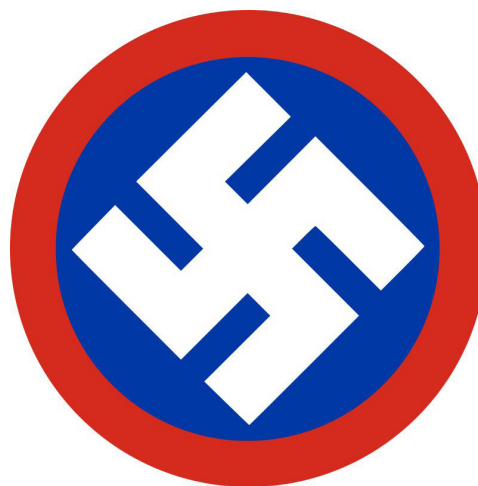

Рис. 3. Партійний символ «Російської фашистської організації».

Але більш впливові та активні осередки російського фашизму склалися в Маньчжурії (центр – м. Харбін) та у Північному Китаї (центр – м. Тяньцзінь), також деякі осередки діяли у Шанхаї (один з найбільших центрів російської білої еміграції) та Пекіні. Це було пов'язано з тим, що в 1922 р., після захоплення влади більшовиками на російському Далекому Сході, на ці території переїхала величезна кількість російських емігрантів, серед яких було чимало прихильників чорносотенних ідей та радикальних методів боротьби з більшовизмом (переважно рештки армії та флоту адмірала Колчака та угруповань отамана Семенова). Ця сторінка історії російського фашизму в загальному руслі

3 Там само, 150.

4 Там само, 221.

Білоемігрантського руху на Далекому Сході має певне висвітлення в залучених до даного дослідження опублікованих джерелах і літературі.

Зазначимо, що нова хвиля переважно політичної російської еміграції в Маньчжурію «наклалася» на потужну місцеву організаційно консолідовану російську діаспору, яка ще з кінця XIX ст. забезпечувала російсько-китайські економічні зв'язки та будівництво і подальше функціонування Китайсько-Східної залізниці (КСЗ, рос. – КВЖД, Китайская военная железная дорога). Переважно російське населення оселялося в Харбіні у так званому Новому місті.

Так, наприклад, ще в першій половині 1920-х рр. в Харбіні діяло «Російське патріотичне і слов'янське братство», яке згодом стало філією організації «Братство руської правди» (БРП) – фашистської/профашистської терористичної монархічної організації під керівництвом ідеолога Білого руху, поета-символіста С. Соколова-Кречета¹. Завданням організації була боротьба з радянською владою шляхом терору і диверсій².

Одним з впливових центрів діяльності російських фашистів на Далекому Сході стала газета «Наш шлях», яка видавалася в м. Тяньцзіні. Утримував видання російський підприємець, власник тютюнової фабрики в Шанхаї, організатор та спонсор російського фашизму М. Меркулов³. Май-

бутне Росії він та його прибічники пов'язували з фашизмом, проголошуючи гасло: «Наш шлях – це фашизм: російський національний елемент має переважати в усьому». Співробітники газети створили «Російську націоналістичну фашистську партію» яка ставила перед собою завдання розповсюдження ідей фашизму серед російських емігрантів і громадян СРСР, а також організації системного терору щодо радянських представників за кордоном. Мережа фашистських осередків була ними створена по всій Маньчжурії⁴.

Окрім меркуловських організацій, існували й інші угруповання та формування: «Далекосхідна російська фашистська група» в Шанхаї під керівництвом монархістів, прибічників козачого отамана, учасника білого руху в Забайкаллі та Далекому Сході, генерала Г. Семенова⁵; «Організація чорних фашистів» («Опричники майбутнього самодержця російського») в Тяньцзіні; «Союз російських фашистів» (СРФ) (близький до Г. Семенова) у Харбіні тощо⁶.

Впливовою фашистською організацією в Маньчжурії був «Російський фашистський рух» (РФР) – так звана «група О. Покровського» (студент-юрист, один з перших ідеологів російського фашизму). Групу було створено взимку 1925/1926 р. у складі фашистського «Російського студентського товариства» (об'єднувало півтори тисячі студентів, ви-

Шаньдунської провінції Чжан Цзунчана (1923-1931), одним з організаторів російського військового загону генерала Нечаєва (1924-1928) в армії Чжан Цзунчана. Один із засновників та спонсор російського фашизму на Далекому Сході. Віце-голова Ради об'єднаних російських організацій. З 1932 р. жив у Шанхаї. Помер у Циндао.

4 John J. Stephan, *The Russian Fascists...*, 113-114.

5 **Семенов Григорій Михайлович** (1890-1946) – діяч Білого руху в Забайкаллі та на Далекому Сході, генерал-лейтенант, козачий отаман, політичний діяч. Народився в сім'ї забайкальського козака. Навчався у двокласному училищі у Могойтуй Акшинського району та Оренбурзької козацькому юнкерському училищі. Брав участь у I Світовій війні та громадянській війні в Забайкаллі та на Далекому Сході. З 1921 р. в еміграції. Мешкав у Нагасакі (Японія). У 1932-1945 р. перебував у Маньчжоу-Го, очолював «Далекосхідний союз козаків», співпрацював з японськими спецслужбами. З 1934 р. брав участь у створенні та діяльності «Бюро у справах російських емігрантів в Маньчжурії», яка об'єднала більше п'ятдесяти емігрантських організацій. 1945 р., після поразки Японії, був заарештований радянською розвідкою. 1946 р. за вироком суду був повішений у Москві.

6 John J. Stephan, *The Russian Fascists...*, 114.

1 **Соколов Сергій Олексійович** (Сергій Кречетов) (1878-1936) – російський поет-символіст, видавець, політичний та громадський діяч. Один з ідеологів Білого руху. Засновник та лідер «Братства руської правди» (1921-1936). Народився в сім'ї юриста. Навчався в I московській гімназії та юридичному факультеті Московського університету. Учасник I Світової війни, був поранений та потрапив у полон до німців. У 1919-1920 рр. воював проти червоних у лавах Добровольчої армії. З 1920 р. перебував на еміграції (Німеччина, Франція). Був членом низки емігрантських масонських лож.

2 А.А. Гладких, *Русский фашизм в Манчжурии. Вестник Дальневосточного отделения Российской академии наук.* № 5. (2008), 112.

3 **Меркулов Микола Дионісійович** (1869-1945) – російський підприємець, громадський та політичний діяч на Далекому Сході. Навчався у Благовіщенській класичній гімназії та Реальному училищі. У 1921-1922 рр. був міністром військово-морських та іноземних справ у Приамурському тимчасовому уряді, який очолював його брат С. Меркулов. У 1922 р. обіймав посаду міністра закордонних справ в уряді М. Дитерікса. З 1922 р. перебував в еміграції в Маньчжурії. Був старшим радником губернатора

пускників й викладачів Харбінського юридичного інституту та Харбінського політехнічного інституту). Діяльність РФР полягала в розробці теоретичних засад російського фашизму, пропаганді фашистських та антикомуністичних ідей, об'єднанні молоді для боротьби з радянською владою. У 1926 р. до групи приєднався Костянтин Родзаєвський¹ – студент юридичного факультету, майбутній лідер та ідеолог російського фашизму² (Рис. 4).

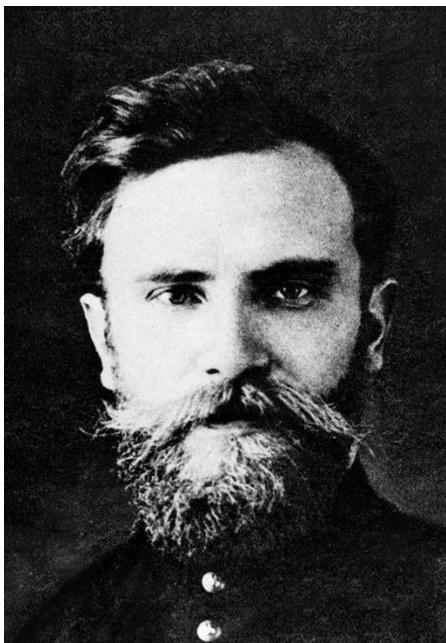

Рис. 4. Костянтин Родзаєвський (John J. Stephan, *The Russian Fascists: Tragedy and Farce in Exile, 1925–1945* (New York: Harper & Row, 1978).

¹ Родзаєвський Костянтин Володимирович (1907–1946) – один із засновників та ідеологів російського фашизму на Далекому Сході, лідер Білої еміграції в Маньчжурії. Народився в Благовіщенську (Амурська область) у сім'ї юриста. В 1925 р. втік з СРСР. Навчався в юридичному інституті м. Харбін. Тут він познайомився з радикально налаштованими російськими націоналістами та антикомуністами – професорами Г. К. Гінсом (1887–1971) та М. І. Нікіфоровим (1886–1951), які вплинули на становлення майбутнього лідера російських фашистів. У 1931 р. став засновником та лідером «Російської фашистської партії». 1934 р., разом з А. Вонсяцьким, став засновником, а з 1935 р. лідером «Всеросійської фашистської партії». Очолював перший відділ (дуку та освіти) «Бюро у справах російських емігрантів в Маньчжурії». Протягом 1930-х – 1940-х рр. активно друкувався на сторінках партійних видань. В 1943 р. написав програмну книгу «Заповіт російського фашиста». Наприкінці Другої світової війни змінив свої погляди на СРСР та сталінський режим. Восени 1945 р. повернувся до СРСР та в 1946 р. за вироком суду був розстріляний.

² Susanne Hohler, *Fascism in Manchuria: The Soviet-China Encounter in the 1930s*. (London: I.B. Tauris, 2017), 75; А.А. Гладких, *Русский фашизм в Манчжурии*, 114.

1931 р. в Харбіні було створено «Російську фашистську партію» (РФП) яка об'єднала різноманітні фашистські союзи, синдикати, організації та гуртки. Номінально очолив партію член монархічного руху, генерал В. Косьмін³. К. Родзаєвський став генеральним секретарем та фактичним керівником організації. Незабаром РФП розкололася – В. Косьмін створив самостійний «Російський монархічний союз», а К. Родзаєвський став президентом партії з титульною назвою. У 1933 р. він створив у Харбіні «Російський клуб» який перетворився на центр всього антирадянського руху фашистів⁴.

1934 р. РФП на ІІ з'їзді об'єдналася з ВФО А. Вонсяцького у «Всеросійську фашистську партію» (ВФП). Головою було обрано А. Вонсяцького, а заступником та генеральним секретарем К. Родзаєвського. Правда вже у 1935 р. на ІІІ Всесвітньому з'їзді російських фашистів А. Вонсяцького виключили «за викривлення лінії партії» (негативне ставлення до антисемітизму та отамана Г. Семенова), а головою було проголошено К. Родзаєвського⁵.

При РФП, а згодом ВФП існувала ціла низка супутніх організацій. Так у 1932 р. було створено «Російський жіночий фашистський рух». З метою виховання молоді в дусі націоналізму та її залучення до фашистського руху створювалися дитячі, підліткові та молодіжні організації: 1934 р. для хлопчиків 10–16 років – спілка юних фашистів «Авангард»; для дівчат того ж віку – «Союз юних фашисток-авангардисток»; для дітей 3–10 років – «Фашистські крихітки»; 1939 р. – «Антикомуністичний союз молоді» (до його складу увійшли «Союз фашистської молоді», «Союз націоналістичної молоді», «Союз військової молоді» та інші молодіжні організації)⁶.

³ Косьмін Володимир Дмитрович (1884–1950) – російський військовий, учасник фашистського руху та один із лідерів російської військової еміграції. Народився у сім'ї священника. Навчався в Курській духовній семінарії та Чугуївському військовому училищі. Учасник Російсько-японської, Першої світової та Громадянської війн. З 1920 р. в еміграції. Мешкав у Харбіні. Був лідером монархічних білоемігрантських організацій. Після ІІ Світової війни перебрався до Австралії.

⁴ Susanne Hohler, *Fascism in Manchuria: The Soviet-China Encounter in the 1930s.*, 104.

⁵ Там само.

⁶ А.А. Гладких, *Русский фашизм в Манчжурии*, 116.

У середині 1930-х рр. К. Родзаєвському вдалося зробити ВФП найчисельнішою партією російської еміграції. Філії партії діяли у багатьох країнах Європи, Північної та Латинської Америки, Азії, Африки, Австралії. Загальна кількість членів сягала двадцяти тисяч¹.

ВФП видавала журнал «Нація» (Шанхай) та газети «Наш шлях» (згодом перенесено редакцію у Харбін). Організація мала свій прапор – полотнище з чорною свастикою на жовтому фоні ромбу в білому прямокутнику (Рис. 5). Партійне вітання – підняття правої руки від серця в гору з вигуком «Слава Росії!»².

Рис. 5. Прапор всеросійської фашистської партії.

У 1937 р. ВФП було перейменовано на «Російський фашистський союз» (РФС). 1940 р. відновилися співпраця К. Родзаєвського та А. Вонсяцького. Головною метою союзу було здобуття керівної ролі у новій російській державі.

Лідер російського фашизму К. Родзаєвський мав радикальні антикомуністичні та антисемітські погляди. Він вважав, що євреї та масони використовують Росію як плацдарм для встановлення влади над усім світом під прапором «світової пролетарської революції». У 1943 р він написав програмний документ «Заповіт російського фашиста», в якому зазначив, що радянська влада є втіленням антиросійських, єврейських сил, адже євреї обіймали найважливіші посади в партійному та державному

апараті СРСР³. У програмі ВФП основною метою проголошувалося повалення єврейської комуністичної диктатури в Росії, боротьба за державу, в якій влада є провідником національних інтересів, захисту свободи та величі Росії: «Новая Россия стоит перед нашими поколениями как историческое задание наших предков и невысказанное требование наших потомков; Россия, свободная от идей, людей и сил Старого Порядка, то есть свободная от англо-американских, еврейско-масонских влияний, от коммунистического интернационализма, от компартии, от еврейского марксизма, иудайзированной демократии, от власти всяких шабесгоев, не понимающих величайшей проблемы наших дней. Новая Россия – это Россия без еврейства и масонства, Россия религиозная, Россия национальная, Россия трудовая, Россия Православной веры и социальной справедливости – государство Русской Правды и Святой Руси, к которому всегда стремился народ наш на всех этапах его крестного пути. Призывом к борьбе за Новый Порядок и Новую Россию, к борьбе против мирового еврейства, его открытых и скрытых сил, закончу я эту книгу»⁴.

Під час німецько-радянської війни Родзаєвський сподівався, що вторгнення до СРСР може спричинити російську антибільшовицьку революцію. Він плекав надії на те, що нацисти створять російську національну державу і призначать на ключові пости в уряді російських фашистів. Родзаєвський хотів спрямувати російських фашистів на відкриту збройну боротьбу проти СРСР. Утім японська влада в Маньчжурії, під контролем якої функціонували фашистські організації, не дозволила йому реалізувати ці плани. В 1943 р. японська влада в Маньчжурії заборонила діяльність РФС⁵.

Родзаєвський наприкінці Другої світової війни дещо змінив свої погляди на СРСР та сталінський режим. Передвоєнні економічні успіхи, масові репресії в СРСР імпонували російським фашистам й, зокрема, Родзаєвському. Поступово він почав схилитися до близькості сталінізму та фашизму. Наприкінці війни Родзаєвський вже був перекона-

1 John J. Stephan, *The Russian Fascists: Tragedy and Farce in Exile, 1925-1945* (New York: Harper & Row, 1978), 227.

2 К. Родзаевский, *Завещание русского фашиста*, 195.

3 Там само.

4 К. Родзаевский, *Завещание русского фашиста*. (М.: ФЭРИ-В, 2001), 463.

5 А.А. Гладких, *Русский фашизм в Манчжурии*, 120.

ним в тотожності двох політичних систем. Він вважав, що сталінський режим почав перетворюватися на російський націоналістичний. На його думку Сталіну вдалося, в результаті проведених репресій, очистити країну від старих більшовиків-ленінців, прибічників світової революції, а також вирішити «єврейське питання». У 1945 р. Родзаєвський наважився повернутися в СРСР. Він навіть написав листа Сталіну в якому шкодував, що російські фашисти пізно зрозуміли те, що насправді російська нація створюється саме в СРСР¹. Головний російський фашист був упевнений, що його досвід та ідеї будуть корисними для Сталіна. Наприкінці жовтня 1945 р. Родзаєвський, разом з групою своїх однодумців повернувся до Радянського союзу. Його негайно було заарештовано, а в 1946 р. засуджено та страчено².

Додаткову оригінальну інформацію про діяльність російських фашистських організацій на Далекому Сході надають матеріали Галузевого державного архіву Служби безпеки України (м. Київ), які фіксують інформацію початку 1920-х – середини 1940-х рр.

Треба зазначити, що фондоутворення та документообіг в структурах КДБ були регламентовані та особливо секретні, а архів зазнав поетапного вилучення та знищення найбільш компрометуючих діяльність КДБ документів. За часів незалежності України матеріали розсекретили і частково передали в інші архіви – Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (Київ) та ін.³ Сьогодні Архів надає доступ до різноманітних комплексів розсекречених матеріалів, які, водночас, мають певну специфіку – інформація щодо фашистських (профашистських) та ін. білоемігрантських організацій на Далекому Сході органами КДБ при Раді Міністрів СРСР (саме 2-м Управлінням – контррозвідка) була отримана від завербованих агентів, заарештованих членів антирадянських організацій та репатріантів з території Китаю до СРСР після Другої світової війни в умовах складних суспільних умов другої половини 1940-х – 1950-х років. Найбільш масовими були хвилі

рееміграції з території Китаю в СРСР 1947, 1954 та 1955 рр.

Нашу увагу привернула справа з фонду І (фондоутворювач – 2-ге Управління КДБ при Раді Міністрів УРСР – контррозвідка), опис 1, справа 776 (у 4-х частинах; нумерація наскрізна). Назва справи: «Листування з УКДБ областей УРСР з контррозвідувальної роботи проти японської та гомінданівської розвідок («японська» та «китайська (гомінданівська)» лінії» (01.04.1947– 31.01.1958) (Рис. 6). Майже всі документи мають гриф «цілком таємно». Матеріали справи містять інформацію щодо 1920–1940-х рр., переважно надану «інформаторами» значно пізніше – до кінця 1950-х.

The image shows a document from the Ministry of State Security of the USSR. At the top, it is marked 'СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО' (Absolutely Secret) and 'МИНИСТЕРСТВО ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР'. The title is 'РОЗЫСКОЕ ДЕЛО' (Investigation Case) with the number '№ 55'. A blue stamp reads 'РОЗСЕКРЕЧЕНО' (Declassified). The document contains a table with columns for 'Дата регистрации' (Registration Date), 'Название органа, взявшего на учет дело' (Name of the organ that took the case into account), and 'Регистрационный номер дела' (Registration number of the case). The table entry reads: 'исполнитель с УКДБ областей УССР по контрразведывательной работе против японской и гоминдановской разведки' (executive with UKDB of the regions of the USSR for counter-intelligence work against Japanese and GMD intelligence). Below the table, it says 'Объявлен во всеобщий розыск' (Declared for general search) and 'Галузевый державный архив СБУ' (Galuzevy State Archive of the SBU). A stamp shows 'Ф. № 105' and 'Оп. № 1' with the number '776'. The document is dated 'Начато 1 авг. 1947г.' (Started 1 Aug. 1947) and 'Закончено 31 авг. 1958г.' (Completed 31 Aug. 1958). There are handwritten numbers '12' and '1760' at the bottom.

Рис. 6. Галузевий державний архів СБУ, ф. І, оп. 1, спр. 776 (титульна сторінка).

Матеріали справи свідчать про тісні зв'язки лідерів фашистських організацій із японською владою та спецслужбами, встановлені після окупації Маньчжурії та Північного Китаю. Більшість білоемігрантських організацій, в тому числі фашистських та профашистських, були поставлені під контроль Японської військової місії (ЯВМ) та її регіональних відділень. Крім того, в ЯВМ безпосередньо служили білоемігранти.

2-м управлінням КДБ СРСР складено Довідку на 5-ти аркушах про «Антикомінтернівський комітет» (АК) в Північному Китаї (надіслано в КДБ УРСР 22.03.1950⁴). У доку-

4 Архів СБУ, ф. І, оп. 1, спр. 776, 30.

1 Письмо К. В. Родзаевского И. В. Сталину (22.08.1945). *Отечественная история*. № 3 (1992), 92-100.

2 John J. Stephan, *The Russian Fascists...*, 400-403.

3 Галузевий державний архів СБУ: Путівник / ГДА СБУ. Автори-упоряд.: В. М. Даниленко та ін. Харків: Права людини, 2009. 136 с.

менті досить детально висвітлено її діяльність, структуру, особовий склад, організаційні зв'язки тощо.

Наприкінці 1938 р. в низці великих міст, де проживали російські емігранти (Тяньцзіні, Пекіні, Циньдао, Баотоу, Калгані, Чифу), японці створили осередки АК з метою їх ідеологічної підготовки в дусі співробітництва з Японією для боротьби проти СРСР.

Керівний орган АК – «Центральний антикомуністичний комітет» в Тяньцзіні (ЦАК), Голова – осавул Білої гвардії Є.Н. Пастухін, агент ЯВМ. Діяльність ЦАК контролювало і скеровувало Тяньцзінське відділення ЯВМ, яке з метою конспірації називалося «загін №1800».

При ЦАК знаходився постій представник Тяньцзінської ЯВМ. Це – в різні часи майор Такі, майор Мочидзуки (пізніше – підполковник), полковник Ватасе, поручик Хатано, капітан Іосіно і підполковник Урано.

У невеликих містах, де мешкали емігранти, представництва АК контролювали всі сфери діяльності емігрантів. За відмову у співпраці емігрантів позбавляли «пайка», «паспорта», штрафували, обмежували переміщення, погрожували фізичною розправою тощо. Така залежність від японської влади зробила АК масовою організацією (5 тис.). Емігрантське середовище поділялося на категорії: «активні», «пасивні», «ті що сумніваються», «іноземці».

За даними на 1944 р. ЦАК мав такі структурні підрозділи: Комплектувальний, Реєстраційний, Військовий, Культурно-просвітницький, Жіночий, Економічний, Праці, Контррозвідувальний. Останній очолював осавул Білої гвардії С. А. Караєв, який також мав власну агентурну мережу у Тяньцзіні. Окремим підрозділом контррозвідки був реєстраційно-адміністративний, що вів облік емігрантів (очолювала К. П. Козловська.). Окремо було сформовано «охоронні загони».

Секретаріат ЦАК на чолі з Г. Д. Почекулініним керував діяльністю українських, тюрко-татарських, єврейських національних колоній в Північному Китаї, підтримував тісні зв'язки з білоемігрантськими організаціями НТСНП, «Союзом мушкетерів», «Гуртком емігрантської молоді», «Руським спортивним клубом», «Руським національним клубом», «Союзом музикантів», «Союзом артистів» та ін.

У АК під керівництвом японців проходили військову підготовку у «волонтерських

загонах» для дій в тилу радянських військ. Сформовано козацький та піхотний полки, волонтерську бригаду (цей напрямок контролював полковник В. Ю. Сокольницький).

1939 р. за вказівкою Тяньцзінського відділення ЯВМ при ЦАК було сформовано «Далекосхідний інститут» (згодом перейменовано у «Східноазійський інститут»). Директором був генерал-майор В. А. Еглау, помічником – В. Ю. Сокольський, але фактично керував Інститутом співробітник ЯВМ, інспектор підполковник Мочидзуки. Термін навчання – півтора роки. Готувалися кадри для АК за такими дисциплінами – розвідка і підризна діяльність проти СРСР, японська мови та історія, топографія. Один з викладачів Інституту – Х. В. Попов, заарештований КДБ 1947 р., дав показання, що розповідав слухачам про подвиги членів БРП та НТСНП, засланих в СРСР. Інститут проіснував протягом 1939–1943 рр. і був закритий самими японцями.

Також в Пекіні й Тяньцзіні при відділеннях ЯВМ діяли військові курси, слухачами яких були учасники АК, вони ж постачали японцям кадри для загонів охорони залізниць, складів, станцій телефонно-телеграфних та радіозв'язку, промислових об'єктів.

1944 р. японці у зв'язку із перспективою поразки Німеччини перейменували АК у «Бюро в справах російських емігрантів» (БРЕМ) в Північному Китаї. На чолі – так само Пастухін і білоемігрант Сапелкін. Японці ліквідували відділ контррозвідки АК, але ця робота продовжувалася через Пастухіна.

З приходом американських військ 1945 р. БРЕМ Північного Китаю перейшов під їх контроль і був перейменований у «Емігрантський комітет Північного Китаю»¹.

Аналогічний АК, а згодом БРЕМ було створено японцями у Маньчжурії (центр – Харбін), про що так само було надано вказівки українським колегам від КДБ СРСР (від 06.04.1950 р. та 25.04.1950 р.) по роботі з реемігрантами, так званими «харбінцями», на території УРСР². Додавалася Довідка на 10-ти аркушах (сама Довідка складена 2-м Управлінням КДБ СРСР 02.04.1950 р.)³.

Щодо діяльності БРЕМ в Маньчжурії, то маємо більше інформації – керівництво та

1 Там само, 31-35.

2 Там само, 36-37.

3 Там само, 38-47.

архів організації після розгрому Японії потрапили до Радянської сторони¹.

ЯВМ в Харбіні створило БРЕМ 1934 р., таким чином під повним контролем японців опинилося багато розрізаних емігрантських організації та груп: «Союз козаків на Далекому Сході», РФП, «Далекосхідний союз військових», «Союз мушкетерів», РФС, Далекосхідний відділ НТСНП, Далекосхідна філія «Національної організації російських розвідників» (НОРР), «Монархічне об'єднання», «Корпус легітимістів» та ін., а також українські, вірменські, єврейські, тюрко-татарські «буржуазно-націоналістичні» організації, низка економічних, професійних, спортивних угруповань в Маньчжурії.

Всі емігранти були під контролем БРЕМ, про що давали підписку. Можна було одночасно бути й членом БРЕМ, й іншої організації, або тільки БРЕМ. У БРЕМ міг (і повинен) був вступити кожен емігрант з теренів Російської імперії без підданства та росіяни-підданці Маньчжоу-Го. Без дозволу якоїсь з організацій з структури БРЕМ вони не могли відкрити підприємство, поміняти місце проживання, роботу тощо.

Організаційна структура БРЕМ Маньчжурії дещо відрізнялася від БРЕМ Північного Китаю. Керівний орган – «Головне бюро у справах російських емігрантів» (ГБРЕМ), знаходився у Харбіні й складався з шести відділів, що мали виконавчі функції:

1. Культурно-просвітницький. 1940-1945 рр. (очолював К. В. Родзаєвський).

2. Військово-виховний.

3. Контррозвідувальний на чолі з одним із лідерів фашистської партії М.О. Матковським. Відділ мав багато напрямів роботи, підрозділів, штат співробітників, архів – фото, анкети. Організовував прослуховування (станція «Т»), зовнішнє спостереження, агентурну мережу. Агентуру вів сам Матковський (під контролем японців). Щотижнево звітували Харбінському відділу ЯВМ. 1939 р. «прослушка» перейшла безпосередньо до ЯВМ, але штат БРЕМ з росіян залишили.

1 Архів БРЕМу (частково), зокрема особові справи його проводу (М. А. Матковського, В. В. Кібардіна та ін.), зберігалися в обліково-архівному відділі Управління КДБ при Раді Міністрів СРСР по Хабаровському краю (архів було вивезено з Харбіна як трофей). В разі потреби довідки та витяги із справ надавалися регіональним управлінням КДБ; таким чином вони відклалися і у Архіві СБУ.

4. Господарсько-фінансовий. У фонд БРЕМ відраховувався 1% із заробітків кожного емігранта, потім ще практикували збори коштів на потреби японської армії.

5. Благочинний.

6. Переселенський. Опікувався заселенням прикордонних районів з СРСР – певний «буфер» в разі просування Радянської Армії. Начальник відділу – М.Н. Гордєєв, активний член фашистської партії, військовий старшина козацького війська, заступник начальника «Союзу козаків Східної Азії».

Секретаріат (загальний відділ) очолював С. І. Долов один з організаторів фашистської партії, член ЦК і начальник її військового відділу.

БРЕМ Маньчжурії мав розгалужену мережу місцевих (периферійних) осередків.

У основному документі БРЕМ – «Положення про Головне бюро у справах російських емігрантів» говорилося, що основна задача організації – захист прав та інтересів російських емігрантів перед японо-маньчжурською владою та підготовка в антикомуністичному дусі для боротьби з радянською владою. Але реально БРЕМ стала основною базою постачання агентури для японців з Маньчжурії².

Як вже зазначалося, керівництво БРЕМу мало тісні зв'язки із японськими спецслужбами. Так, дехто І. І. Ворфоломій за власним зізнанням та показаннями заарештованих М. А. Матковського, В. В. Кібардіна та ін. працював на японську розвідку під псевдо «Н», про що їм було добре відомо. Протягом 1936–1940 рр. він знаходився на особистому зв'язку з самим очільником 3-го відділу БРЕМу Матковським (під псевдо «Х-134»)³.

Утім лідери організації були безсилимими в захисті прав емігрантів перед японською владою. Так, серед архіву БРЕМу в справі на професора Харбінського політехнічного інституту М. М. Волкова міститься копія листа японця К. Н. Накамури на ім'я Родзаєвського, копія звідомлення агенту «47» та копія замітки з газети «Зоря» від 9.08.1935 р. Накамура вимагає вплинути на Волкова, який самочинно відкрив наукову лабораторію і оголосив студентам про продовження занять всупереч забороні японської влади⁴.

2 Архів СБУ, ф. 1, оп. 1, спр. 776, 38-47.

3 Там само, 456.

4 Там само, 484.

Крім вище згаданих структур, які організовували військову підготовку в середовищі російської еміграції на Далекому Сході фіксуються такі дані: у Харбіні при «Товаристві єднання народів маньчжурської імперії» («Кіс-Ва-Кай»), яке готувало добровольчі загони, було створено 5-те російське відділення¹; при Харбінському відділенні РОВС були військові курси, по закінченні яких навіть давалися офіцерські звання Російської імператорської армії; «Далекосхідний союз козаків» під керівництвом японських спеціалістів готував спеціальні загони для диверсій на території СРСР, найбільш боєздатним вважався «Загін №322». Разом з тим зазначимо, що військові формування з білоемігрантів загалом не проявили себе під час нетривалої радянсько-японської війни 1945 р. на Далекому Сході.

Серед іншого, КДБ СРСР після Другої світової війни цікавить зв'язок БРП та японської розвідки із автотракторними курсами в Харбіні довоєнних часів – «Інтернаціонал», «Славія» та «Прага» (належали до Асоціації «міжнародна компанія сільськогосподарських та сіножатних машин»).

14.11.1947 р. 2-ге Управління при КДБ СРСР видає Директиву всім начальникам управлінь КДБ УРСР перевірити реемігрантів з Китаю на території республіки щодо причетності до цих курсів. Додавалася Довідка на 2-х сторінках, де викладалася основна актуальна інформація².

Більш розширену Довідку було складено пізніше й надіслано у Київ 04.11.1949 р. Так було встановлено, що «Славія» діяла у Харбіні з 1918 р. й у 1925–1929 рр. належала П. К. Ядловському (поляк, білоемігрант, офіцер). З 1929 р. Ядловський замість «Славії» відкрив аналогічні курси «Інтернаціонал». При цьому весь викладацький склад перейшов до нових «курсів». Активні учасники БРП – викладачі курсів у Харбіні – білоемігранти барон М. Д. Дельвіг, П. Алексеев, Персидський (поляк, офіцер). Фінансування курси отримували від ЯВМ.

Випускники цих курсів використовувалися у 1930-ті рр. як основа для антирадянської агентури. Більшість – для диверсійної роботи. Японці мали розвідувальні дані про потреби народного господарства СРСР

1 Там само, 428.

2 Там само, 8.

і спеціально готували кваліфікованих водіїв, трактористів, механіків. Відповідно японська агентура отримувала працевлаштування на важливих підприємствах та районах, що викликали інтерес для японської розвідки.

Комплектування слухачів йшло по двом напрямам: серед активних учасників білоемігрантських молодіжних організацій, членів БРП, РФП та радянських громадян, що проживали в Харбіні (під благовидним приводом їм пропонували отримати спеціальність й не повідомляли про справжню ціль).

Надалі більшість слухачів «обробляли» в антирадянському дусі й вербували, потім вони проходили спеціальну підготовку (розвідка та диверсійно-підбивна справа). З них брали підписки про співробітництво з японськими спецслужбами. Надалі на територію СРСР вони потрапляли двома шляхами – за фіктивними документами та через офіційне повернення через радянське консульство під різними приводами.

Після Другої світової війни випускники курсів різними шляхами, в тому числі й по каналу репатріації, опинялися в СРСР, та, відповідно до високого технічного фаху отримували можливість працювати на важливих стратегічних об'єктах³.

За результатами перевірки, серед реемігрантів з Китаю в УРСР випускників вищезазначених курсів не виявлено, але 17 грудня 1949 р. прозвітовано про здійснення кількох арештів японських шпигунів⁴.

Москва була дуже невдоволена результатами роботи КДБ УРСР по «японській» лінії. В результаті 1950 р. ще кількох реемігрантів з Китаю на території УРСР було заарештовано та завербовано в Херсонській області – зокрема С. І. Мальцева, члена РФП та РОВС, який навчався в японській розвідувальній школі⁵. 1951 р. його було засуджено на 25 років⁶.

Відповідно Директиві №0075 КДБ при Раді Міністрів УРСР з звітував у Москву про повторні перевірки та вербовки радянських громадян-реемігрантів з Китаю. Так, було заарештовано колишніх членів ВФП В. А. Бакастова⁷ та Г. А. Белкіна⁸ й взято до оперативної розробки В. Ф. Рамбаєва, який

3 Там само, 9-10.

4 Там само, 11.

5 Там само, 70-71.

6 Там само, 297.

7 Там само, 232, 249-250.

8 Там само, 235.

по лінії БРЕМу був близько знайомий із Матковським, дописував у фашистські газети «Наш шлях» та «Гун-Бао»¹.

Неодноразово серед матеріалів контррозвідки зустрічаються згадки про пошуки контактів реемігрантами з Китаю з підпіллям ОУН із метою перебраться на Захід через український кордон.

В цілому Москва знов не була задоволена роботою київських колег. З метою «поліпшення» роботи КДБ УРСР розробили у серпні 1953 р. «Перспективний план» з виявлення представників іноземних розвідок, з яких на той час найбільш важливою поряд з «японською» вважалася «американська лінія». Із виявлених на території України більш ніж 250 реемігрантів з Китаю на оперативний облік було взято 100 осіб².

1955–1957 рр. починають масово повертатися з таборів ГУЛАГу ті, хто отримав порівняно невеликі строки ув'язнення (10 років), а після розвінчання культу особи Сталіна починають реабілітувати й тих, хто мав більші терміни. Але тепер вони викликають зацікавлення КДБ у зв'язку із нормалізацією відносин СРСР та Японії, відкриттям посольства Японії в Москві (на основі двосторонньої Декларації 1956 р.). В полі уваги знаходяться: зв'язки засуджених, як набуті у місцях позбавлення волі, разом із засудженими японськими громадянами, так й з іншими реемігрантами, родичами та знайомими, що залишилися за кордоном; інформація, прихована під час слідства та на суді тощо.

Станом на 20.08.1957 р. було складено службову записку, із врахуванням динаміки змін у контингенті реемігрантів з Китаю³.

Вже 1 жовтня 1957 р. 2-ге Управління КДБ УРСР звітує, що на території республіки встановлено 245 осіб, які можуть зацікавити японських розвідників, що перебувають в УРСР у складі посольства, делегацій тощо. 217 з них – реемігранти з Китаю. Більшість скомпрометовані зв'язками з антирадянськими, білоемігрантськими організаціями, японською розвідкою, поліцією та жандармерією. Більше 30 з них – після відбування покарання в таборах. Один японець з Сахаліну після «відсидки» проживав у Кіровоградській області, 12 були в опера-

тивній розробці, 26 завербовано, інші – під агентурним спостереженням⁴.

З багатьох прикладів життєвого шляху реемігрантів з Китаю розглянемо одного пересічного, в біографії якого прослідковується причетність саме до фашистських організацій⁵. Це Павло Вікторович Браман – народився 1904 р. у м. Псков, росіянин, освіта середня, проживав у м. Кривий Ріг, працював у шахті, готувався на вербовку Управлінням КДБ Дніпропетровської області. 1905 р. із матір'ю він виїхав у Харбін, там закінчив школу і два класи політехнічного інституту. Працював на КВЖД. У 1932–1933 рр. у Харбіні був завербований агентом японської розвідки Захаровим і священником Сиворакія до РФП. У його обов'язки входило відстеження пересувань радянських громадян залізницею та збір інформації про СРСР, яку він передавав інженеру Матковському та японським спецслужбам. У 1932–1933 рр. працював на станції Цицикар, залучений у РОВС Захаровим. Тоді ж завербований до японської розвідки перекладачем Пляскіним. Викрив і здав японцям радянського шпигуна на КВЖД інженера М. Фалькенштейна, за що отримав грошову винагороду. Також писав статті провокаційного характеру за завданням японців до білоемігрантської газети «Харбінський час».

1939 р. виїхав у Шанхай, працював управителем будівлі Лондонського банку «Оф Індія», надавав відомості японському агенту Гантемірову про все і всіх в цій будівлі (там багато знаходилося фірм).

Висновок: «Мав зв'язок із японською розвідкою, входив до складу РОВС та ВРП. 1947 р. реемігрований до СРСР, відсидів, дає правдиві покази, немає даних про підозріле поведження в СРСР, є великий досвід, особисті якості – можна готувати на вербовку і використовувати для заходів проти японської розвідки на сучасному етапі».

КДБ УРСР розробила спецоперацію під назвою «Вогнище» (рос. – «Очаг» щодо колишніх членів НТС – Окзюса та Золотухіна, які звільнилися з таборів 1956 р., оселилися в м. Чернівці, й, за агентурними даними, мали намір продовжити антирадянську діяльність. Ще в таборах вони встановили контакти з іншими членами НТС, які на-

1 Там само, 354, 406.

2 Там само, 384.

3 Там само, 159.

4 Там само, 142-158.

5 Там само, 151-153.

разі проживали у різних куточках Союзу. Фактично організація функціонувала підпільно, мала свою Програму. Їх координував Дівнич – у минулому активний учасник Белградського відділення НТС, він мав контакти із Західною Німеччиною. Для розробки цього осередку 1957 р. було завербовано у таборі, реабілітовано й звільнено агента «Вільний» (учасник НТС на території окупованої нацистами України), який повинен був бути присутнім на зустрічі Окзюса та Дівнича у Києві. На жаль, за наявними джерелами нам поки що не вдалося прослідкувати, як завершилася ця спецоперація¹.

Після Другої світової війни російський фашистський рух сходить нанівець. Такі впливові організації як НТС переглянули свої ідейні та організаційні засади, задекларували лише свої суто антирадянські позиції. Власне фашистські організації припинили своє існування.

Відродження російського фашизму відбулося наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. Наприклад – на початку 1990-х у Росії легалізували діяльність НТС, 2001 р. було видано книгу К. Родзаєвського «Заповіт російського фашиста», 2012 р. відроджено «Союз російського народу» тощо. Російські

«дослідники» відзначають, що частково їхні військові, які воюють проти України, є носіями або знаходяться під впливом ідеології російського фашизму. Про це свідчать татування у вигляді написів «Бог. Нація. Труд», «Вера превыше всего», «Слава России!» або поєднання символів православного християнства та фашизму, а також вітальний жест – підняття правої руки від серця вгору².

Загалом на сьогодні в Російській Федерації діє близько п'ятдесяти фашистських організацій. Спочатку фашистські рухи підтримувалися лише незначною кількістю росіян. Проте, як відомо, в Росії завжди була потенційно великою соціальна база для фашистської ідеології. Націоналістичні та ксенофобські настрої, які є позитивним середовищем для розповсюдження фашизму, навіть на думку самих російських соціологів, викоринити у їхньому суспільстві практично неможливо³. А дрейф державної політики в бік, призабутої, але успішно реанімованої фашистської ідеології, який безупинно відбувався після приходу до влади Путіна, призвів до того, що переважна більшість росіян сьогодні поділяє антилюдські/фашистські цінності та підтримує політику путінського режиму.

Дмитро Лазебник,

Київський університет імені Бориса Грінченка

ЯПОНСЬКА АНІМАЦІЯ: ВІД ЗАРОДЖЕННЯ ДО «ЗОЛОТОЇ ДОБИ»

Сьогодні складно представити Японію без її традиційних особливостей: особливої кулінарії, незвичного нам європейцям одягу, синтоїських храмів, вкрай відмінного життя мешканців японського села та мегаполісу, дуже яскравої

¹ Там само, 161-169.

² С. В. Кондратюк, Уточнение понятия «фашизм» в процессе правоприменения. *Азимут научных исследований: экономика и управление*. Т. 11. №4 (41) (2022), 12.

³ А.С. Ваторопин, Русский фашизм в современной России. *Социум и власть*. № 1. (2011), 28-32.

анімації, що кидається в око з першого погляду. Для того, щоб досягнути цей вияв японської культури, потрібно зануритися в історію виникнення та змін, які пройшло це явище перш ніж перетворитися в окрему індустрію.

Метою цього дослідження є розкриття особливостей становлення та розвитку японської анімації в ранній період її формування. Під час дослідження автор цієї розвідки опрацював низку статей дослідників різних національних історіографічних

ЗМІСТ

<i>Ігор Срібняк</i> NICOLAUS COPERNICUS THORUNENSIS, TERRAE MOTOR, SOLIS CAELIQUE STATOR: (з нагоди 550-літнього ювілею видатного польського астронома).....	3
---	---

СОЦІУМ

<i>Сергій Голованов</i> СОКРАТ І АФІНСЬКА ДЕМОКРАТІЯ	4
---	---

<i>Андрій Темченко</i> МІФОФОНЕТИКА І МІФОСЕМАНТИКА ОБРЯДОВО-ЛІКУВАЛЬНИХ ТЕКСТІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ)	10
---	----

<i>Оксана Драч, Інна Губенко</i> ВИЩА ЖІНОЧА МЕДИЧНА ОСВІТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ	16
---	----

<i>Геннадій Надтока, Інна Горпинченко</i> КОНФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: СПРОБА ЗДІЙСНЕННЯ ЦЕРКОВНИХ РЕФОРМ	43
--	----

<i>Олег Іванюк</i> ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ У ЄВРОПЕЙСЬКІ СУСПІЛЬСТВА у ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.....	52
---	----

<i>Віталій Андреев, Світлана Андреева</i> РОСІЙСЬКИЙ ФАШИЗМ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ	62
--	----

<i>Дмитро Лазебник</i> ЯПОНСЬКА АНІМАЦІЯ: ВІД ЗАРОДЖЕННЯ ДО «ЗОЛОТОЇ ДОБИ»	78
---	----

ВІЙСЬКОВА ІСТОРІЯ

<i>Karol Kościelniak</i> DEFENCE OF THE SEVENTEENTH-CENTURY POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH FROM THE PERSPECTIVE OF POLISH NOBILITY.....	83
--	----

<i>Maksymilian Krason</i> PORTRET ŻOŁNIERZA CUDZOZIEMSKIEGO W DZIELE “MILITARIUM”, ANDRZEJA MAKSYMILIANA FREDRY.....	91
--	----

Марина Палієнко, Андрій Руккас, Ігор Срібняк
ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ПОЛКОВНИКА АРМІЇ УНР СЕРГІЯ НАГНИБІДИ (1898–1987):
РОДИННЕ ОТОЧЕННЯ, ВІЙСЬКОВА КАР'ЄРА,
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В ЕМІГРАЦІЇ 101

Марія Базаєва
ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ВЕТЕРАНА В КОНТЕКСТІ
ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В США (1939 – 1980-ті рр.) 112

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Мілана Срібняк
УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВО-САНИТАРНА МІСІЯ В НІМЕЧЧИНІ (1919 р.):
ОРГАНІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ
ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ У НІМЕЦЬКИХ ТАБОРАХ 125

Василь Яблонський
ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР УНР В ЕКЗИЛІ У 1920-1992 РОКАХ:
ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ 130

Anton Protsiuk
PERCEPTION OF THE UNITED STATES OF AMERICA
IN GERMANY AT THE BEGINNING OF THE 21st century 144

ПРАВО

Ярослав Попенко
РУМУНСЬКА КОНСТИТУЦІЯ 1866 р.:
ПЕРЕДУМОВИ УХВАЛЕННЯ, ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ, ВПЛИВ
НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ 147

Ірина Толкачова
ІНСТИТУТ ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ТА ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТИ..... 159

Юрій Корнєєв
ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛІ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ
ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ РОСІЇ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ НАВКОЛИШНЬОГО
ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА 178

ПРЕСА ЯК ДЖЕРЕЛО

Микола Тимошик
ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ ЯК ОКО У ВІКНО В ЄВРОПУ 196

<i>Тетяна Антонюк</i> УКРАЇНСЬКО-ЧЕСЬКІ КНИГОЗНАВЧІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ (1918–1939) НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ «КНИГОЛЮБ»	220
<i>Юлія Голубнича-Шленчак</i> ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОСЛАВНИЙ ЧАСОПIS «РЕЛІГІЙНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК», 1921–1923 рр. (ЗАСНУВАННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТИРАЖУВАННЯ, ЗМІСТОВНЕ НАПОВНЕННЯ)	231
<i>Мачей Кротофіл, Ігор Срібняк, Анна Хлебїна</i> ОСНОВНІ ПРОЯВИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ РОБІТНИЧИХ КОМАНД УГА В ЧСР, 1922 – БЕРЕЗЕНЬ 1923 рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПISУ «УКРАЇНСЬКИЙ СКИТАЛЕЦЬ»)	242
<i>Тарас Сергійчук</i> ВИСВІТЛЕННЯ РЕАКЦІЇ НА ВБИВСТВО СИМОНА ПЕТЛЮРИ НА СТОРІНКАХ ЕМІГРАЦІЙНОГО ТИЖНЕВИКА «ТРИЗУБ»	252
<i>Марія Шлапай</i> АМЕРИКАНСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ ЧАСОПIS VOGUE: ІСТОРІЯ ВИДАННЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПЕРСОНАЛІЙ ЙОГО ФУНДАТОРІВ.....	259
<i>Уляна Назимок</i> ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ «ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» (50-90-ті рр. ХХ ст.)	271

ОГЛЯДИ

<i>Дмитро Гринь</i> [НЕ]НОВИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ПРОЄКТ ЧЕРНІГІВСЬКИХ НАУКОВЦІВ	277
<i>Maciej Krotofil</i> SZKIC DO DZIEJÓW BADAŃ HISTORYCZNO-WOJSKOWYCH W INSTYTUCIE HISTORII I ARCHIWISTYKI UNIWERSYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU	279
UNIWERSYTET MIKOŁAJA KOPERNIKA I JEDEN Z JEGO INSTYTUTÓW: NAJNOWSZA HISTORIA	285